

Безпрецедентна за своїм характером і масштабами Чорнобильська катастрофа призвела до тяжких втрат у сфері духовності й культури Українського Полісся - одного з найунікальніших етнокультурних регіонів слов'янського світу. Саме тут, уздовж течії р. Прип'ять, близько 3,5 тис. років тому проходив північний кордон так званої східнотимшанської археологічної культури, з якою більшість сучасних археологів і лінгвістів пов'язує появу на історичній арені праслов'янського етносу, звідки згодом відбувалося розселення слов'янських племен на обширах від Чорного до Балтійського морів. Залишки поселень і могиликів тих часів знайдено, зокрема, поблизу Народишів, Сельця, а також Оташева, Плютовища, Новосілок, що знаходяться нині у межах 30-кілометрової зони ЧАЕС. У VI-III ст. до н.е. Центральне Полісся населяли загадкові Геродотові "неври", чий фантастичні легенди про перетворення людей на вовкулаки, очевидно, пройшовши крізь віки, знайшли нове життя у славнозвісній "Лісовій пісні" Лесі Українки. У наступні століття ця територія була охоплена зарубинецькою та пізнішими слов'янськими культурами. А в епоху "літописних племен" тут жили племена древлян, які межували з басейні р. Тетерів із полянами, а на півночі - нижче Прип'яті - з дреговичами. Їхні племінні межі ще й нині простежуються у контурах сучасних діалектів української та білоруської мов.

Свідками становлення Київської Русі були найдавніші древлянські міста: Коростень - столиця древлянської землі, Овруч (перша згадка 977 р.),

Малин (XI ст.), Чорнобиль, якому 1993 року виповнилося 800 років. Чимало сіл та селищ, уражених чорнобильською радіоактивною хмарою, ведуть родовід із XV ст.: Хабне (сучасне смт Поліське), Народишів, Сельць, Ноздрище, Мартиновичі, що згадуються у документі 1415 року, Товстий Ліс (1447 р.); з XVI ст.: Варовичі, Шепеличі, Голубівичі, Максимовичі; з XVII ст.: Стечанка, Лелів, Кошівка, Опачичі, Луб'янка, Павловичі (сучасне с. Новий Мир), Базар, Великі Кліщі, Христинівка та ін.

Але насамперед унікальність Прип'ятського Полісся полягає в тому, що, завдячуючи природним географічним умовам (малодоступні ліси, болота) та безперервності демографічного розвитку цього краю, у матеріальній і духовній культурі поліщуків - у народному будівництві, традиційному побуті, мистецтві, звичаях, фольклорі та говірках - збереглося багато реліктових рис, які сягають своєю давнистю і мають неocenенне значення для відтворення етнічної історії слов'ян. Зокрема, на думку сучасних учених, фольклорна традиція Полісся, практично вільна, принаймні протягом останнього тисячоліття, від неслов'янських впливів і запозичень, може бути своєрідним еталоном для реконструкції загальнослов'янського фольклорного фонду. Саме в Поліському регіоні ще й нині побутують дохристиянські обряди "водіння куста", "проводів русалок", а в говорах поліщуків звучать архаїчні дифтонги. Не менший інтерес становить і сучасна народна культура Полісся, яка є логічним продовженням попередніх традицій і мала б свою неповторну перспективу розвитку, якби час історичного буття цієї землі не зупинився у квітні 1986 року.

які мали на меті з'ясувати сучасний стан вивченості ураженого етнокультурного регіону і на цій основі визначити пріоритетні напрями та першочергові завдання подальших експедиційно-польових досліджень. При Київській міській організації "Зелений світ" на договірних засадах було створено територіально розгалужений тимчасовий творчий колектив, що об'єднав 95 різнопрофільних фахівців (у тому числі - 6 докторів наук,

які мали на меті з'ясувати сучасний стан вивченості ураженого етнокультурного регіону і на цій основі визначити пріоритетні напрями та першочергові завдання подальших експедиційно-польових досліджень. При Київській міській організації "Зелений світ" на договірних засадах було створено територіально розгалужений тимчасовий творчий колектив, що об'єднав 95 різнопрофільних фахівців (у тому числі - 6 докторів наук,

які мали на меті з'ясувати сучасний стан вивченості ураженого етнокультурного регіону і на цій основі визначити пріоритетні напрями та першочергові завдання подальших експедиційно-польових досліджень. При Київській міській організації "Зелений світ" на договірних засадах було створено територіально розгалужений тимчасовий творчий колектив, що об'єднав 95 різнопрофільних фахівців (у тому числі - 6 докторів наук,

які мали на меті з'ясувати сучасний стан вивченості ураженого етнокультурного регіону і на цій основі визначити пріоритетні напрями та першочергові завдання подальших експедиційно-польових досліджень. При Київській міській організації "Зелений світ" на договірних засадах було створено територіально розгалужений тимчасовий творчий колектив, що об'єднав 95 різнопрофільних фахівців (у тому числі - 6 докторів наук,

які мали на меті з'ясувати сучасний стан вивченості ураженого етнокультурного регіону і на цій основі визначити пріоритетні напрями та першочергові завдання подальших експедиційно-польових досліджень. При Київській міській організації "Зелений світ" на договірних засадах було створено територіально розгалужений тимчасовий творчий колектив, що об'єднав 95 різнопрофільних фахівців (у тому числі - 6 докторів наук,

які мали на меті з'ясувати сучасний стан вивченості ураженого етнокультурного регіону і на цій основі визначити пріоритетні напрями та першочергові завдання подальших експедиційно-польових досліджень. При Київській міській організації "Зелений світ" на договірних засадах було створено територіально розгалужений тимчасовий творчий колектив, що об'єднав 95 різнопрофільних фахівців (у тому числі - 6 докторів наук,

які мали на меті з'ясувати сучасний стан вивченості ураженого етнокультурного регіону і на цій основі визначити пріоритетні напрями та першочергові завдання подальших експедиційно-польових досліджень. При Київській міській організації "Зелений світ" на договірних засадах було створено територіально розгалужений тимчасовий творчий колектив, що об'єднав 95 різнопрофільних фахівців (у тому числі - 6 докторів наук,

теріальні історико-культурні цінності: предмети народного мистецтва, місцевих ремесел, побуту, традиційні господарські та житлові будівлі, бездоглядні пам'ятки історії, археології, архітектури. Ще в перші роки після аварії частина сіл була похована у могиликах радіоактивних відходів, декілька сіл знищили пожежі.



Культурологічна експедиція у селі Замощня.

Зокрема, у квітні 1996 року загинула у вогні славнозвісна Воскресенська церква XVIII ст. - у Товстому Лісі. Решта колишніх населених пунктів приречена на поступове саморуйнування та розкрадання мародерами. Аналогічна картина спостерігається і в тих населених пунктах 2-ї та частково 3-ї зони, звідки ще й нині виїжджає населення.

Таким чином, внаслідок Чорнобильської катастрофи над унікальним історико-етнографічним регіоном України нависла загроза утворення суцільних мертвих зон, у яких обривається етнокультурний зв'язок поколінь.

На жаль, протягом чотирьох років після аварії на Чорнобильській АЕС державні органи усіх рівнів, і в першу чергу причетні до цієї трагедії відомства, уникали розгляду й вирішення історико-культурної проблеми. Першими на захист народної культури Чорнобильського Полісся виступили і діяли, в міру власного розуміння цієї проблеми, окремі фахівці та ентузіасти.

У серпні 1989 року на сторінках газети "Сільські вісті" з'явилася стаття Г. Гончаренка та автора цих рядків "Дзвони Чорнобилья не змовкають", де уперше поставлено проблему комплексного історико-етнографічного дослідження і збереження матеріальної та духовної культури регіону, а також накреслено шляхи вирішення цієї проблеми як складової частини державної програми ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Однак реалізація програми збереження етнокультурної спадщини Полісся стала можливою лише на початку 1992 року.

На першому етапі історико-культурна експедиція Мінчорнобилья організувала широкомасштабні інформаційно-пошукові роботи,

31 кандидат наук, 33 наукових співробітників) з академічних інститутів, вузів, музеїв, культурно-просвітницьких і громадських організацій України. Загальне наукове керівництво здійснювала науково-методична рада творчого колективу, очолювана д. іст. н. С. Павлюком.

Внаслідок опрацювання зібраних 23 музеїв, рукописних фондів 15 наукових установ та вузів України, близько 500 друкованих джерел та ряду приватних колекцій уперше створено зведений реєстр розосереджених історико-культурних матеріалів та об'єктів (у вигляді інформаційної картотеки) загальним обсягом понад 40 тисяч одиниць, включаючи дані з антропології, лінгвістики та історичного краєзнавства, зібрані (зафіксовані) до аварії на ЧАЕС на території нинішніх радіоактивно забруднених зон: відчуження (1-а), безумовного (обов'язкового) відселення (2-а) та гарантованого добровільного відселення (3-а) - тобто у межах 27 сучасних адміністративних районів Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської та Чернігівської областей, охоплені післяаварійними міграційними процесами.

Отримані результати інформаційно-пошукових робіт стали вихідною базою для розробки й наукового обґрунтування перспективної комплексної програми, що увійшла окремим розділом до проекту Української національної програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи й соціального захисту громадян на 1993-1995 рр. та на період до 2000 року.

Стратегія діяльності історико-культурної експедиції була схвалена першою державною науково-практичною конференцією з питань виявлення, збереження та охорони історико-культурної спадщини населення, яке потерпіло від аварії на ЧАЕС, що відбулася в м. Рівному (15-16 травня 1992 року) в рамках проведення Днів культури областей, що зазнали впливу Чорнобильської катастрофи. (Організатори - Мінчорнобиль та Міністерство культури України.) Ця конференція поруши-

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПОЛІССЯ

них книжок), знайдених переважно в зонах відчуження та відселення. У державних архівах виявлено близько тисячі документів XIX-XX ст., що стосуються соціально-політичної та економічної історії сіл відчуженої зони.

Другим важливим напрямком польової роботи є суцільна інвентаризація нерухомих пам'яток історії, археології, архітектури та монументального мистецтва, що знаходяться у 1-3-й зонах радіоактивного забруднення, яка проводиться з метою визначення їхнього сучасного стану збереженості, статусу прилеглих територій та вироблення рекомендацій щодо охоронних заходів і подальшого використання в умовах впливу Чорнобильської катастрофи.

З 1993 року інвентаризацію нерухомих пам'яток у радіоактивно забруднених районах чотирьох областей здійснювали тимчасові творчі колективи. Зокрема, фахівцями київської групи (Г. Гончаренко, О. Серов, Л. Проценко, Ю. Нельговський та ін.) за участю працівників і методистів Міністерства культури (П. Римар, О. Бітковський) та МНС України (Р. Омеляшко) розроблено й апробовано у польових умовах методику інвентаризації пам'яток на забруднених територіях, за якою працювали інші експедиції. Нині цим напрямком робіт займається творчий колектив Інституту археології НАН України (керівники - Д. Козак, Б. Звіздецький), який упродовж трьох років проводить систематичне

обстеження потерпілих районів Київщини та Житомирщини. На Чернігівщині працює також експедиційна група, створена при Чернігівському педінституті (керівник В. Коваленко). За весь час різними експедиційними групами обстежено 445 населених пунктів, де зафіксовано понад 740 історико-культурних об'єктів. Частина пам'яток виявлена вперше. Серед них - братські та поодинокі могили часів другої світової війни, місця поховань жертв голодомору та сталінських репресій, а також курганні могили епохи Київської Русі поблизу сіл Яжбень, Селець (Народицький район), Невгоди, Веселівка, Малі Мошки (Овруцький район) та інші. У процесі дослідження курганного могильника біля с. Норинці (1996 р.) відкрито два стародавні поселення: IX-XI ст. та епохи бронзи III-II тис. до н. е., а на околиці с. Коренівка Овруцького району виявлене поселення XI-XII ст. із залишками пірофілтового виробництва.

Крім суто наукової систематичної фіксації історико-культурної спадщини Полісся, практикується також поглиблене вивчення окремих унікальних явищ з метою якнайповнішого їх висвітлення та популяризації. Так, зокрема, на матеріалі весняної обрядовості переселенців з 10-кілометрової зони ЧАЕС (села Товстий Ліс, Річиця), які проживають нині в Макарівському районі на Київщині, було знято науково-популярний етнографічний фільм "Проводи русалок", що фіксує архаїчні звичаї "русального тижня" (режисер В. Сегеда, автор сценарію Р. Омеляшко). Українська експериментальна лабораторія фольклору (м. Київ) під керівництвом М. Хая, Є. Єфремова розпочала підготовку фоновірки вибраних зразків автентичної народної пісенності та інструментальної музики Українського Полісся, записаних на високоякісних цифрових касетах.

Поряд з експедиційно-пошуковими роботами програмою діяльності культурологічної експедиції МНС України передбачено ряд заходів щодо опрацювання, збереження та впровадження у науковий і культурний обіг зібраних матеріалів та врятованих пам'яток традиційної народної культури Полісся. Головною метою усієї здійснюваної пошукової роботи є формування багатопрофільного регіонального архівного фонду, який має сконцентрувати зібрану наукову інформацію (історичну, лінгвістичну, фольклорно-етнографічну та ін.), зафіксовану на різних фізичних носіях. Сьогодні ми підійшли до розробки наукової концепції та структури Чорнобильського регіонального архіву.

З формуванням архівного фонду тісно пов'язана розробка автоматизованої системи об'єктів та явищ, зафіксованих у радіоактивно забруднених районах Українського Полісся, яка повинна забезпечити архівізацію (тривале зберігання на магнітних носіях) зібраної текстової, графічної, картографічної, аудіо- та відеоінформації, а також автоматизовану наукову обробку зведеної бази даних, яку становитимуть нововиявлені польові матеріали та фактаж, отриманий з інших інформаційних фондів (друкованих джерел, архівів,

музейних зібрань тощо). Фахівцями Київської НДІ теорії та історії архітектури і містобудування вже було розпочато розробку першої редакції проекту системи та відповідних програмно-технічних засобів. Однак подальше її формування вимагає вирішення низки науково-дослідних проблем, які стоять перед сучасною етнографічною наукою в цілому. Це, зокрема, розробка системи класифікації об'єктів етнічної спадщини (орієнтованої на системний опис етносу), а також створення докладної ретроспективної україномовної карти Поліського регіону з переліком усіх історичних назв населених пунктів та їх адміністративно-територіальної приналежності на різних хронологічних зрізах (принаймні протягом XIX-XX ст.). Над цими питаннями зараз працюють науковці Інституту народознавства НАНУ та Національного університету України.

Архів першоджерел та комп'ютеризована база даних становитимуть єдиний Чорнобильський науково-інформаційний фонд, розрахований на широке коло користувачів: від академічних науковців - до потерпілих мешканців Українського Полісся, які цікавляться історією та культурою отчого краю. Створена джерельна база повинна стати одним з потужних чинників розвитку культурних традицій та соціально-психологічної реабілітації потерпілого населення.

Іншою формою впровадження резуль-



Опис знайдених експонатів у селі Глинка.

татів пошукових робіт є підготовка і випуск ряду наукових та науково-популярних видань.

Значна увага приділяється науковому опрацюванню, збереженню і реставрації рухомих пам'яток історії та культури, виявлених експедиціями в уражених районах, на відселених територіях. Проте реальне збереження хоча б основних матеріальних історико-культурних цінностей, що опинилися в зоні впливу Чорнобильської катастрофи, може бути забезпечене лише за умови створення спеціального музейного комплексу. Зникаюча назавжди унікальна етнографічна територія України (а це - більш ніж півтори сотні поліських сіл!) заслуговує на створення свого етнографічно-краєзнавчого музею-меморіалу, який відтворив би та увічнив неповторний культурно-історичний образ втраченої Поліської землі.

Уже сьогодні зібрана науковими експедиціями колекція рухомих пам'яток та історико-етнографічних матеріалів ставить нас перед необхідністю започаткування музейної експозиції, хоча б у формі постійних виставок, доступних для широкого кола відвідувачів, а також спеціального фондосховища для зберігання польового матеріалу. Водночас, зважаючи на масштаби робіт і невідкладність термінового історико-етнографічного дослідження потерпілих територій, назріла потреба в організаційному вирішенні проблеми, а саме: у створенні самостійної науково-дослідної структури - міжвідомчого Центру, який би взявся за формування етнографічно-краєзнавчого музею та науково-інформаційного фонду.

Ростислав ОМЕЛЯШКО,
головний спеціаліст культурологічної експедиції МНС України.
Фотознімки із архіву "ВЧ".